

List a otázky Kritiky & Kontext **k Vyhláseniu k deportáciám židov** **zo Slovenska z roku 1987**

Samuel Abrahám, január 1999

Nasledujúce číslo *Kritiky & Kontext* bude monotematické a diskusia sa bude týkať osudu židov na Slovensku počas druhej svetovej vojny. Rovnako chceme pripomenúť ojedinelý dokument skupiny občanov z roku 1987, a to **Vyhlásenie k deportáciám židov zo Slovenska**. Dôvodom nie je okrúhle výročie, ani 20. marec ani iná „povinná“ príležitosť, ale jednoducho fakt, že doteraz diskusia na túto tému buď chýbala alebo bola príliš poznačená dobou a udalosťami. Napriek tomu, že vyšlo niekoľko hodnotných kníh na túto tému (niektoré budeme v tomto čísle recenzovať), akoby vyzneli do prázdna. Akoby si ich adresáti nevedomovali, že sú adresované im...

Počas socializmu sa jednostranne a tendenčne interpretovali dejiny Slovenského štátu. Samozrejme, rovnako tendenčná bola aj historiografia z tohto obdobia. (V opačnom garde, no rovnako tendenčne sú práce zahraničných Slovákov, ktorí boli späti alebo sympatizujúci s vojnovým režimom.) Výsledok bol, že aj medzi vyššie vzdelanými občanmi, ktorí sú vo vyspelej spoločnosti nositeľmi historického vedomia, absentoval jednotný, objektívny pohľad na základné kapitoly našich dejín. To, čo sa stalo aj jednu-dve generácie dozadu, nepociťovalo sa ako súčasť našej dnešnej existencie. Strata historickej kontinuity s prostredím, spoločnosťou, v ktorej človek žije, je nielen ohlupujúca, ale aj nebezpečná. Človek bez historickej pamäti nie je ostražitý voči nástrahám zla a stáva sa demokraticky „naivný“ - neschopný uvedomiť si krehkosť štruktúry, na ktorej demokracia stojí.

Dobre vieme, že komunistický režim nedokázal presvedčiť väčšinu obyvateľstva a zlyhal v presadzovaní marxistickej interpretácie dejín. Bez kvalitných historických prác, bez dôvery v historickú vedu bol obraz dejín nielen heterogénny, ale aj pokrivený. Obdobie Slovenského štátu, hoci uplynulo relatívne nedávno, bolo komunistickou historiogra-

fiou nielen dezinterpretované, ale hlavne ignorované. Popis bol redukovaný na údel a odboj komunistov. O deportáciách židov sa z kníh a učebníc dozvedel čitateľ málo, pretože objasnenie by znamenalo hlbšie štúdium tohto obdobia, a to komunistický režim nepovažoval za vhodné. A tak táto tragická udalosť sa postupne vytratila z povedomia nových generácií a jediným zdrojom bola orálna história v rámci rodiny alebo úzkeho okruhu priateľov. Bol to pochopiteľne útržkovitý, nepresný pohľad a závisel od postoja interpretu. A tak za socializmu (a vlastne až dodnes) si ani vzdelaní a demokraticky zmýšľajúci slovenskí občania nemohli urobiť presný obraz o tomto období a nevedeli si dobre predstaviť hrôzy a utrpenie plynúce z deportácií židovských spoluobčanov. Tí boli vyhánaní zo svojich domovov Hlinkovou gardou, často za asistencie, často bez protestu slovenských spoluobčanov.

Keď som sa pýtal Františka Mikloška, prečo v roku 1987 cítil potrebu takéhto vyhlásenia, za dôležitý považoval fakt, že o hrôzach priebehu deportácií sa podrobnejšie dozvedel od svojho priateľa historika až koncom osemdesiatych rokov.

Vyhlásenie samotné je prosbou o odpustenie, napriek tomu, že signatári neboli priamo zodpovední za deportácie. Hoci neexistuje kolektívna vina ani kolektívna zodpovednosť, tento dokument vyjadruje akt kolektívnej pokory. A akt pokory, prosba o odpustenie toho, kto je slabší, je jedným z pilierov morálneho kódexu židovsko-kresťanskej civilizácie. A zároveň jedným z pilierov demokratickej spoločnosti.

Týmto listom oslovujeme všetkých signatárov dokumentu, ako aj iné osobnosti. Prikladáme Vám kópiu Vyhlásenia, a tiež zoznam osôb, ktoré tento dokument podpísali (*pozri s. 21-22*). Boli by sme radi, keby ste nasledujúce otázky buď zodpovedali, alebo nech Vám poslúžia ako inšpirácia na zamyslenie.

❶ Čo z tohto Vyhlásenia považujete za stále relevantné aj po dvanástich rokoch?

❷ Niekoľkí oslovení v roku 1987 odmietli tento dokument podpísať, no nie zo zbabelosti alebo alibizmu. Argumentovali tým, že sa jednoducho necítia ani vinní, ani zodpovední za zverstvá, ktoré sa udiali voči židom počas Slovenského štátu, a preto nevideli dôvod, prečo by mali taký dokument podpísať. Samozrejme, ak neexistuje kolektívna vina, nemôže existovať ani kolektívna zodpovednosť. Napriek tomu, zdá sa, že tento dokument má hlboký symbolický význam. Ako vidíte tento problém?

❸ Dnešné rozdelenie slovenskej spoločnosti v jednej zo svojich modifikácií prebieha aj v otázke postoja k Slovenskému štátu (1939-1945). Je možná zmysluplná komunikácia medzi tými, ktorí sú obdivovateľmi Slovenského štátu a jeho prezidenta a tými, čo považujú tento štát za klérofašistický? Je takáto diskusia vôbec potrebná pre budúce fungovanie demokracie na Slovensku? Alebo treba hľadiť dopredu a zabudnúť na minulé krivdy?

Milan Bočkay

AKADEMICKÝ MALIAR

Myslím, že ani po dvanástich rokoch Vyhlásenie, ktoré v tom čase (najmä vďaka *Slobodke*) istý rozruch vyvolalo, nestratilo nič na závažnosti. Aj dnes by som ho bez opráv a dodatkov podpísal. Zdôrazňujem to preto, lebo pri výsluchoch sa nám niektorí mazaní eštebáci zaliečali tvrdením, že proti podstate Vyhlásenia ani tak moc nemajú, skôr im prekáža nízka štylistická úroveň - nuž áno, boli to maškrtníci slova. Dnes však musím pripustiť, že okrem tých najväznejších dôvodov u mňa istú úlohu pri podpisovaní Vyhlásenia zohral aj obyčajný vzdor. Škandalizovať vtedajší režim bolo veľmi lákavé i keď rizikové. Represálie však v tomto prípade boli napodiv mäkkšie. Možno to spôsobila vidina ešte väčšieho škandálu, alebo všeobecná nalomenosť režimu. Drobné martýrstvo, pestované časťou signatárov, zapríčinil viac-menej povestný strach s veľkými očami.

Objektívne historické materiály o období Slovenského štátu boli v tom čase pramalé alebo nedostupné. Oficiálna historiografia veľkú dôveru nezbudzovala a pašovaná literatúra zo zdrojov zahraničných Slovákov bola celkom inakšieho zafarbenia. Buď sa traume deportácií celkom vyhýbala, alebo ju opatrne zľahčovala, prípadne nehorázne prikrášľovala. Podpis pod Vyhlásenie ma však následne vyprovokoval k tomu, že som začal veľmi zvedavo vyhľadávať materiály týkajúce sa tohto temného obdobia slovenských dejín.

Možno to bol aj pocit hanby, že tak málo o tom viem. Našťastie po revolúcii začalo na túto tému všeličo vychádzať a tak som na chvíľu nadobudol dojem, že som získal vcelku objektívny prehľad. Ale beda, oveľa múdrejší nie som: fakty, historické dôkazy, argumenty z jednej i druhej strany, iste sú nevyhnutné, ale všetko je to také suché a neživotné, aj keď otrasné. Snažím sa, veľmi sa snažím vcítiť do postavenia obetí, zdá sa mi však, že je to márna snaha simulovať niečo, čo sa simulovať nedá. Začínam byť presvedčený, že tu pomôže iba hlboká ľútosť a pokora.

V detstve som sa s problémom žid - nežid, žid - kresťan, žid - Slovák vôbec nestretával. Antisemitizmus bol pre mňa neznámy pojem. Možno aj preto, že v našom okolí už žiadni židia neexistovali. Iba mama občas spomínala: „Plakali sme, keď susedov židov s malými deťmi odvážali“. Nerozumel som tomu. Ani na strednej škole som neprikladal vtipom s antisemitským podtextom žiadnu váhu - termín „žid“ býval synonymom slova lakomec, skupáň. Myslím, že som v tomto smere nebol ničím výnimočný. Takýto nefarebný postoj zaujímala a obávam sa, že aj doteraz zaujíma prevažná časť mojej generácie: čo už teraz. Všetko je oplakané, odviata, zabudnuté. Možno aj pre toto niektorí z oslovených odmietli podpísať Vyhlásenie argumentujúc tým, že sa necítia ani vinní, ani zodpovední za zverstvá voči židom počas Slovenského štátu. Popravde však treba podotknúť, že v čase podpisovania mohlo ísť rovnako o zbabelosť či alibizmus. Tým sa nik chváliť nebude.

V knihe Ivana Kamenca Po stopách tragédie je v ilustračnej časti dokumentárna fotografia z deportácií židov v Spišskej Novej Vsi. V popredí vidíme dve ženy s deťmi plne zaujaté ukladaním batožiny na kónský povoz. Zaujatosť je natoľko zrejmalá, že zatiaľ nevidíme hrôzu v očiach, ktorú zvyčajne na podobných záberoch spozorujeme. V diaľke stojí postava. Nie je to dobre živený gardista, ktorý sa na takéto „ľudské hnidy“ pozerá s patričným opovrhnutím. Je to zrobený, vysušený sedliak v typickom oblečení, ktoré na vidieku pretvalo dodnes. Rozgajdané nohavice, staré sako, šiltovka. Možno sa vzorne stará o rodinu, chodí do kostola, nič zlé nikomu nevyviedol (sem-tam susedovi akurát okosil z d'ateliny). Zvedavo sa obzerá, ale na scéne, ktorú pozoruje, nič tragické nevidí. Keďže vie, čo sa tu bežne deje, veľmi o tom nerozmýšľa. Nezoberie do rúk kosu ani vidly, nepostaví sa na obranu svojich susedov (tak ako to statočne urobí neskôr, keď v päťdesiatom bráni svojho farára). Vôbec si neuvedomuje, že niečo tu nie je v poriadku? Veď berú susedom majetok, všeličo im zakazujú, ponížujú ich ako sa len dá a nakoniec ich odvážajú nevedno kam. Istotne nevie, že susedov odvážajú na smrť, ale že nestárne pri predstave, že by tak jemu zobrali role, úspory, dom a osobne by musel nosiť nápadné dobovo hanlivé označenie „Slovák“, nakoniec by ho celou rodinou naložili do dobytčiacu a namiesto suseda Reichentála odviezli do neznáma, to je veru ťažko vysvetliť.

Bohužiaľ, mám pocit, že takto sa vtedy správala väčšina slovenských občanov. Povestná mlčiaca väčšina. Zámerne sa v tejto úvahe vyhýbam krajným typom ľudských hyen, ktoré maximálne využívali situáciu, od totálnych vrahov - sadistov, až po chamtivcov - arizátorov, ale aj vzácnym statočným jedincom, ktorí z takzvaného „obyčajného“ ľudského súcitu či kresťanskej lásky nasadzovali vlastný krk za záchranu svojich židovských bratov. Áno, zámerne som sa im vyhol, pretože katani sa nájdu v každom národe, tak ako skvelí, rýdzy a statoční ľudia. Možnože to majú zakódované v génoch. Predmetom mojej úvahy nie je nekonečná či nikam nevedúca polemika so zástancami a obdivovateľmi slovenského štátu: o tom, či bol zakladateľ štátu právom či neprávom popravený, či prezidentskými výnimkami zachránil toľko či nie toľko židovských občanov, prípadne aké dobré úmysly s nimi mal. Ťažko ma môžu ohúriť reči o hospodárskej prosperite štátu, v ktorom panovala nekresťanská amorálnosť, aj

keď sa ten štát pradoxne hrdil tým, že je kresťanský. Štát v ktorom vládne spoločenská a politická atmosféra, ktorá nielenže toleruje zločiny proti ľudskosti, ale ich dokonca zákonmi zdôvodňuje, taký štát veru nemôžem obdivovať ani obhajovať.

Pre seba som získal podpisom pod Vyhlásenie napríklad aj také poučenie, že dnes už viem reagovať na latentný antisemitizmus typu: „Vieš, že je to žid - židovka?“ (sprostredkovateľ tohto úžasného tajomstva má od vzrušenia spravidla vypúlené oči) minimálne protiotázkou: „A čo má byť? Je to azda nejaká choroba?“ Zvyčajne však reagujem tvrdšie.

Ján Čarnogurský

PRÁVNÍK A POLITIK

❶ Že sa udialo, že odznelo, dokonca v podmienkach komunistického diktatúry.

❷ Možno, že existuje kolektívna vina aj kolektívna zodpovednosť, ale aj kolektívna katarzia a kolektívne oslobodenie.

❸ Medzi krajnými prívržencami oboch pólův niet zmysluplnej komunikácie a nepozorujem vyhládky, že by bola možná. Zmysluplná interpretácia Slovenského štátu z rokov 1939-1945 je však potrebná pre prítomnosť aj budúcnosť Slovenska. Potrebná preto, že Slovenský štát z rokov 1939-1945 je jednoducho súčasťou slovenských dejín. Som však skeptický, že sa dožijem takej interpretácie, ktorá by bola zároveň prijateľná pre veľkú väčšinu slovenskej spoločnosti. Keď si pomyslím, že španielska kráľovná Izabela Kastílska nebola vyhlásená za svätú ani po päťsto rokoch od svojej smrti, pretože založila inkvizíciu a vyhnala židov zo Španielska, hoci na druhej strane dokončila oslobodenie Španielska od Maurov, za jej vlády Krištof Kolumbus objavil Ameriku a založila ríšu, ktorá bola nasledujúce storočie chrbticou Európy. Ale nie je zbytočné klásť takéto otázky stále nanovo.

Ladislav Čarný

AKADEMICKÝ MALIAR

❶ ❷ Vážim si, že sa v našom prostredí našla skupina ľudí, ktorá sformulovala stanovisko Vyhlásenia. Bol som rád, že som mal možnosť pripojiť

k nemu svoj podpis. Nemyslím si, že to malo len dobový význam (ako akt opozície voči pomerom osemdesiatych rokov). Jeho aktuálnosť je práve v zaujatí postoja k tomu, čo sa stalo. Skupina signatárov by bola oveľa početnejšia, ak by bolo možné v čase podpisovania predložiť ho širšej verejnosti.

Nenamietam proti ľuďom, ktorí ho nepodpisali z dôvodu vedomia nemožnosti zodpovedať za chyby, ktoré sa udiali bez ich účasti. Pre mňa bolo závažnejšie to, že mi je skutočne ľúto, že v našom kultúrnom priestore dochádzalo k pogromom, a došlo k holokaustu. Uvedomujem si vákuum, ktoré v tomto priestore ostalo po židovských spoluobčanoch, ich náboženstve a kultúre. Za tým je moja veľká úcta k starovekému vyvolenému národu a k jeho schopnosti udržať si svoju identitu. Som presvedčený, že mala v histórii nášho sveta význam, a že ho má stále.

☉ Dodnes žijú ľudia, ktorí udalosti Slovenského štátu zažili - tí, ktorých si vážim, sú k nim kritickí. Väčšinou ich ale chápú v kontexte, ktorý je ťažko sprostredkovať, v kontexte priamej skúsenosti očakávania a sklamaní.

Myslím, že sa nevyhneme interpretácii svojej minulosti, nie je normálne „hľadiť dopredu“ a stratiť pamäť. Nebude preto možné bez diskusie obchádzať názory, ktoré sú verejne vyslovené... (za optimistického predpokladu, že je možný konsenzus o nejakých základných morálnych hodnotách).

Daniel Fischer

AKADEMICKÝ MALIAR

Takmer každodenne vznikajú situácie, udalosti - výzvy, niekedy takmer nerozoznateľné - inokedy extrémne vyhrotené, keď /a práve o to ide/ treba - nič viac, nič iné - zaujať stanovisko, nekalulovať a konať: t.j. konať *prirodzene* v súlade s hlasom svojho (s)vedomia, nastaviť „zrkadlo“ a - nič „nevravieť“ (a hlavne nie ex post vysvetľovať)...

- Ide o hlas každého, lebo - domnievam sa - ide o možnú rezonanciu medzi úrovňou regulácie nášho individuálneho vedomia (a z neho vychádzajúceho postoja) a úrovňou regulácie vedomia spoločnosti: každý z nás - aj keď si to často nechceme pripustiť, a to nie z pocitu vlastnej dôle-

žitosti, ale skôr naopak, márnosti - má šancu /povinnosť?!/ participovať na tvorbe mantinelov - hraníc vymedzujúcich priestor (hraníc medzi kultúrnym a nekultúrnym, ľudským a neľudským, právnym, slušným... od ich opaku). Každý - vždy a všade - máme účasť na tvorbe spoločenského vedomia /jeho úrovni, kvalite/. Ak sa totiž regulácia naruší, ak sa oslabia či dokonca strácajú mantinely, /inakšie: ak sa iba prizeráme/ hrozí, že sa systém zrúti, že sa spoločnosť začne správať ako tumor...

Počiatky deštruktívnych procesov sú často nemiernie subtílné, ich rozpoznateľnosť môže byť znížená znecitlivením návykom na pohodlie, ľahostajnosťou a pýchou.

Regulácia vedomia = kultúra-osobnostná zrelosť = schopnosť zbavovať sa egoizmu a egocentrizmu.

Hovoríte, že „židovskí občania boli vyhánaní... často bez protestu slovenských spoluobčanov“ a ďalej: ...“ak neexistuje kolektívna vina...”

Myslím si, že od Jaspersa už takto nemôžeme konštatovať. On jasne postuloval štyri pojmy viny. Popri kriminálnej, politickej a morálnej i metafyzickú vinu: „Existuje solidarita medzi ľuďmi ako ľuďmi, v jej dôsledku je každý spoluzodpovedný za všetko bezprávie a všetku nespravodlivosť na svete, zvlášť za zločiny, ku ktorým dochádza v jeho prítomnosti...” - *Sme spoluzodpovední za všetko, čo sa deje v našom čase /aj keď nie bezprostredne pred naším oknom/, a tak*

Post scriptum: Zjednodušene o čo - aj, napríklad - tu ide: kolkí z nás (nerobiac publicitu) prispeli 1000 Sk mesačne na fond Unicef-u a tým zachránili život dieťaťa z „tretieho“ sveta a dokonca mu tým aj umožnili základné vzdelanie?!... etc...

Jaroslav Franek

VYSOKOŠKOLSKÝ PEDAGÓG

AUTOR ZDÔRAŽŇUJE, ŽE IDE O JEHO OSOBNÉ STANOVISKO

Snád' z istého alibizmu začnem zdôraznením, že Vyhlásenie považujem za dobre myslený akt a hodnotím ho pozitívne. Po tomto krátkom „vzdaní holdu“ by som rád popísal svoje vtedajšie, nie až tak stopercentne pozitívne pocity z Vyhlásenia, ako aj racionálne pozadie týchto pocitov.

Nemôžem zabudnúť na prvé diskusie, ktoré som mal v roku 1987 s jedným zo signatárov dokumentu, s Jánom Langošom. Na jeho otázku, ako hodnotím zverejnený dokument som odpovedal, že vo mne vyvoláva rozpaky. Ich podstatou bolo, že som nepovažoval signatárov dokumentu za tých, ktorí by takýto, alebo podobný dokument mali podpísať. Vychádzal som a dodnes vychádzam z toho, že človek je zodpovedný predovšetkým za svoje osobné skutky a signatári sami zdôrazňujú, že nenesú osobnú zodpovednosť za neľudské činy rasového prenasledovania v období Slovenského štátu. O nejakej kolektívnej vine (napr. kolektívnej vine Slovákov, Nemcov, atď.) som pochopiteľne nikdy neuvažoval. Mimočodom, tieto úvahy sú nezlučiteľné so židovskou etikou, ktorá zdôrazňuje osobnú zodpovednosť, odmieta kolektívnu vinu. (Ku kolektívnej zodpovednosti sa dostanem o chvíľu.) Vlastne, s úvahami o kolektívnej vine, respektíve jej odmietnutí som sa stretol až vo forme výčitiek slovenských nacionalistov, ktorí po roku 1990 intenzívne „bránili národ“ pred kolektívnym obvinením z antisemitizmu, rasizmu („vraj sme všetci antisemiti“) a pod. Taká maličkosť, že tieto obvinenia nikto nevyšloval, im neprekážala. Ozvena ich „smelej obhajoby národa“ ostáva v podvedomí mnohých ľudí. Čítal som tvrdenia o údajnom paušálnom obvinení Slovákov zo strany pani Rity Klímovej, viedol som polemiku s pánom Vladimírom Ferkom, ktorý pripísal rovnaké obvinenie vtedajšiemu slovenskému publicistovi (dnes vyslancovi Českej republiky v Berlíne) Borisovi Lazarovi a rovnako obvinil aj Georgea Sorosa. Písal som v mene Ústredného zväzu židovských náboženských obcí protest proti prekrúteniu tvrdení Martina M. Šimečku v Slovenskej televízii, ale idúc po stopách všetkých týchto tvrdení k údajnému prameňu som nikdy nenašiel to, z čoho boli dotýční obviňovaní.

Musím však priznať, že minimálne jeden môj dôvod k rozpakom sa pominul po roku 1989, keď sa k Vyhláseniu jednomyselne prihlásil nový, demokraticky zvolený Slovenský parlament, ktorý bol tým najlepším signatárom na vyslovenie ospravedlnenia za zločiny niekdajšieho režimu. Páčil sa mi aj malý symbolický akt - v Národnej rade (vtedy to bola ešte SNR) prečítala dokument najmladšia poslankyňa, Zuzana Mistríková vo veku okolo 25 rokov.

Hovoril som, že židovská etika nepozná pojem kolektívnej viny, ale pozná pojem kolektívnej zod-

povednosti a myslím, že k tomuto sa hlási aj dnešná civilizácia a aj súčasné právo. Rád by som to bližšie vysvetlil, lebo v liste Samuela Abraháma je odsek, kde píše, že neexistuje kolektívna zodpovednosť. Toto je citlivá otázka a bol by som nerád, keby sa zle pochopila (proti úmyselnej dezinterpretácii sme pochopiteľne všetci bezmocní). Kolektívne sme ako obyvatelia tohto štátu dedičmi našich predchodcov v hmotnom a do istej miery aj morálnom zmysle. V tom vidím podstatu našej kolektívnej zodpovednosti. Bez ohľadu na postoje, ktoré sme ako jednotlivci zastávali, bez ohľadu na to, či naši predkovia patrili k prenasledovateľom alebo obetiam, bez ohľadu na toto všetko nesieme svoje historické aj hmotné dedičstvo po predchodcoch. V tomto zmysle jednoznačne vítam akt najvyšších predstaviteľov Slovenska, ktorí sa pripojili k Vyhláseniu a vyslovili ľútosť nad zločinmi ľudáckeho režimu. Keď sa podpísali predstavitelia zákonodarnej moci, toto boli kompetentné podpisy. V tomto prípade nie je relevantné, že niektoré z týchto podpisov boli toľtožné s pôvodnými signatármi. Treba však dodať, že zo strany štátu neboli do dnešných dní vyvozené legislatívne konzekvencie, ktoré mali zákonnite nasledovať. Dúfam, že súčasný parlament a vláda tento nedostatok napravia. Ale vrátim sa k pojmu kolektívnej zodpovednosti ešte inak. Ak nemecký štát dnes, 54 rokov po skončení nacistického panstva platí finančné náhrady dodnes žijúcim obetiam holokaustu, získava tieto peniaze z daní dnešných nemeckých poplatníkov, ktorí v podstatnej väčšine nežili pred rokom 1945. Žiaden z tých, ktorí požívajú „milosť neskoršieho narodenia“, nemôže mať osobnú vinu na holokauste európskeho židovstva, ale Nemecko, Nemecký štát sa cíti zodpovedný za svojich predchodcov (ktorých rozhodne odsudzuje) a svoj pocit kolektívnej zodpovednosti premietol aj do patričnej legislatívy.

V tomto zmysle odpovedám hlavne na druhú otázku a mám pochopenie pre osoby, ktoré odmietli podpísať dokument, ale nerobili to z alibizmu alebo zo zbabelosti.

Rád by som uviedol aj ďalšie dôvody, povedzme k rozpakom z Vyhlásenia, ktoré sa po roku 1989 nepominuli, niektoré naopak, začali narastať a dnes sú naplnením smutných obáv. Začnem známou vetou Milana Šimečku: „Židia sú dnes na Slovensku rukojemníci politiky“ (Konferencia „Vina a odpustenie“, Praha 1992). Už v roku 1987 bolo jasné, že niektorí zo signatárov Vyhlásenia

sa politicky artikulujú a že vykazujú sympatie k Slovenskému štátu rokov 1939-45. Snáď najvýraznejšie vidieť túto tendenciu u Jána Chrizostoma (dnes kardinála) Koreca, ktorý svoje sympatie k Slovenskému štátu dal najavo už počas socializmu a od roku 1989 odslúžil viacero zádušných omší za Jozefa Tisa. Všetci vieme, že najťažším zločinom ľudáckeho režimu bola spoluúčasť na kolektívnej vražde väčšej časti slovenského židovstva (nazdávam sa, že s týmto by mohla súhlasiť aj väčšina profúdáckych historikov). S touto skutočnosťou sa museli niektorí zo signatárov vyrovnáť a verejne deklarovať pred medzinárodnou verejnosťou svoje demokratické zmýšľanie. Teda aj takéto dôvody k podpisu u niektorých signatárov mohli jestvovať a v tomto zmysle hrali slovenskí židia rolu, do ktorej sa dostali bez vlastného pričinenia (podobne, ako rukojemníci), pričom boli v istom slova zmysle zneužití. Podstata zneužitia spočíva v tom, že na jednej strane spomenutí signatári, respektíve niektorí z nich vyslovili ľútosť nad všetkým, čo spájame s holokaustom slovenského židovstva, ale na druhej strane aktívne presadzovali politiku rehabilitácie Jozefa Tisa, vyslovili svoju podporu ľudáckym emigrantským kruhom priamo spojeným s prominentmi niekdajšieho zločinného režimu.

Čo však považujem z dnešného pohľadu za ešte horšie, to je podpora katolíckej cirkvi na Slovensku (a aj kardinála Koreca osobne), vyslovená v prospech extrémne tendenčnej, nacionalizmom a antisemitizmom poznačenej učebnej pomôcky Milana Ďuricu, ktorá sa v masovom náklade a s podporou slovenských katolíckych kruhov rozšírila do slovenských škôl. Vo svetle tejto skutočnosti (a aj iných aktov spomenutého pána kardinála) získava jeho signovanie Vyhlásenia rozmer frašky.

Nerád by som zabudol na ostatných signatárov. Mám pocit, že aj niektorí z nich sa môžu cítiť v istom zmysle zneužití, iní vysvetľujú svoje stanovisko osobnými pocitmi hanby za to, čo sa stalo, aj keď na veci nenesú osobný podiel. Isté je, že signatári dnes predstavujú heterogénnejšiu politickú skupinu, ako tomu bolo v čase vzniku Vyhlásenia. Pre mňa je bez akýchkoľvek pochybností jasné práve dnes, po odstupe dvanástich rokov, že väčšina signatárov nemala žiadne „bočné“ ciele alebo politické aspirácie a ich podpis bol prejavom čistých úmyslov. To hovorím napriek vyššie spomenutému prípadu, ktorý má pre mňa rozmer frašky. Medzi mojimi pocitmi rozpakov sú

aj také, o ktorých sa nechcem zdôverovať. Ale rád by som niečo dodal k tretej otázke (Otázka komunikácie medzi prívržencami a odporcami Slovenského štátu).

Stručne povedané, som za diskusiu a komunikáciu s obdivovateľmi popraveného vodcu a prezidenta. Som si vedomý toho, že niekedy je to veľmi ťažká diskusia. Je pravdepodobné, že často nie je zmysluplnou komunikáciou medzi oponujúcimi si táborami. Neverím, že presvedčíme niekoho zo starších obdivovateľov Tisa, ale odstúpením od diskusie by sme sa vzdali značnej časti ešte nerozhodnutej verejnosti, hlavne mladých ľudí. Každá generácia musí sama dospieť k niektorým postojom a bolo by chybou, keby sa ponechal bez kritiky priestor pre historikov ako sú Milan Ďurica alebo František Vnuk. Viem, že isté stereotypy ostanú zafixované v kolektívnom povedomí národa a budú sa s nimi stretávať aj generácie po nás, ale to by nemalo byť dôvodom na skončenie komunikácie. V poslednom období sme sa ocitli v tejto diskusii v defenzíve, ktorá bola daná skutočnosťou, že druhá strana nehrala *fair play* a do historickej diskusie vniesli mocensko-politické ťažhy. Politickými rozhodnutiami nahradili odbornú oponentúru učebníc a napriek odporu odbornej verejnosti (predovšetkým najkompetentnejšej inštitúcie - Historického ústavu SAV) presadili rozšírenie Ďuricovej príručky do škôl. Pripomínam aj to, že sa vyskytli pokusy nekonformný Historický ústav SAV (ako aj Literárnovedný ústav SAV) dostať pod kuratelu Matice slovenskej, ktorá sa zúčastňuje snáď na všetkých aktivitách glorifikujúcich slovenský fašizmus rokov 1939-1945 a jeho predstaviteľov.

Je zrejmé, že na Slovensku prebieha trvalý zápas o minulosť Slovenska (pripomínam Orwella: „Kto ovláda minulosť, ten ovláda aj prítomnosť, aj budúcnosť“). Dá sa interpretovať aj ako jeden zo zápasov o význam symbolov, ako o ňom písal Egon Gál. No a v tejto súvislosti možno celkom pozitívne hodnotiť fakt, že slovenská spoločnosť sa tak intenzívne zaujíma o vlastnú minulosť, že je tu boj o význam minulosti a nie (len) boj o súčasné prežitie, že vojnovým poľom sú zatiaľ stránky publikácii. V nedávnej ankete týždenníka *Domino - Fórum* o najlepšiu knihu roka zväzili dve knihy, obidve s výraznou väzbou na modernú históriu Slovenska. Ostatne, diskusia, ktorú v tejto podobe Slovensko zažíva, je v niečom podobná iným diskusiám, ktoré sa odohrali v iných európskych krajinách (napr. *Historikerstreit*

v Nemecku), len úroveň niektorých vonkajších prejavov diskusie u nás, žiaľ pokrívka a to, čo sa niekedy prezentuje ako vedecký názor, by sa niekde inde mohlo prezentovať ako trestný čin. Ale je tu jedna celospoločenská diskusia, ktorej významným príspevkom bolo aj Vyhlásenie k deportáciám židov zo Slovenska z roku 1987.

Jozef Jablonický

HISTORIK

Text Vyhlásenia k deportáciám slovenských židov sme schválili a podpísali v októbri 1987. V celej záležitosti som pozoroval hlavnú iniciatívu u Dr. Jána Čarnogurského. S pripravovaným textom ma zoznámil v mojom byte, lebo sa predpokladalo, že budem jedným zo signatárov. Nevieť, kto sa podieľal na koncipovaní textu, kto a ako sa vyjadroval. Potom opäť prišiel do môjho bytu Dr. Ján Čarnogurský s tým, že sa bude schvaľovať definitívny text. Prišiel pre mňa autom a v jednom byte v mestskej časti Petržalka sme v trojici Čarnogurský, Mikloško a moja maličkosť debatovali o texte. František Mikloško prečítal jednu vetu a povedal, že ju odporúča pán biskup Korec. Tento návrh sme akceptovali. Domáci pán (užívateľ bytu) do debaty nezasahoval. Vtedy som bol presvedčený, že som sa zúčastnil záverečnej fázy koncipovania Vyhlásenia.

Schválený text si zobral so sebou Ján Čarnogurský s tým, že ho dá prepísať a potom predloží na podpis osobám, ktoré sme spomínali. Na prvom mieste mali byť podpisy biskupa Korca, spisovateľa Dominika Tatarku a spisovateľky Hany Ponickéj.

O niekoľko dní prišiel do môjho bytu opäť Ján Čarnogurský a dal mi na podpis text Vyhlásenia. Ak si dobre pamätám na Vyhlásení už boli podpisy biskupa Korca a spisovateľa Tatarku. Môj podpis bol medzi prvými.

V nasledujúcich dňoch Ján Čarnogurský a František Mikloško navštevovali ďalších signatárov.

Napokon mi Ján Čarnogurský priniesol xerokópiu Vyhlásenia aj s podpismi. Túto xerokópiu vlastním. Nepýtal som sa, akou cestou sa Vyhlásenie dostalo do zahraničia.

Text Vyhlásenia som podpísal a nikdy neodvolal.

Vo Vyhlásení sa okrem iného uviedlo, že väčšina našich židovských spoluobčanov bola zločinná

ne vyvezená a potom usmrtená v nacistických koncentračných táboroch. Tento citovaný text som sa ako historik snažil objasniť spolu s inými slovenskými historikmi. Žiadne pardonovanie, zľahčovanie alebo zamlčovanie viny a zodpovednosti ľudáckeho totalitného režimu a jeho čelných predstaviteľov.

Ivan Kamenec

HISTORIK

Vneskorú jeseň 1987, keď komunistický totalitný režim v Československu prežíval už hlbokú politickú, hospodársku a najmä morálnu krízu, čiastočne upútal letargickú a v reálnom socializme vegetujúcu slovenskú spoločnosť dokumet, ktorý vychádzal nielen z tradičných disidentských kruhov, ale na jeho tvorbe sa podieľali - prinajmenšom svojimi podpismi - aj viaceré významné, alebo aj menej známe osobnosti slovenského verejného, najmä kultúrneho života. Táto skutočnosť, no aj všeobecný morálny marazmus a apatia, ktoré sa dotýkali už aj vládnuccich elít spôsobili, že autori a signatári dokumentu boli síce pod ideologickou paľbou oficiálnych médií, no „vedúca sila spoločnosti“, resp. jej vodcovia nemali zrejme veľký záujem na rozmazávaní celej kauzy. „Židovská otázka“ ako problém slovenských dejín i slovenskej súčasnosti bola už takmer štyri desaťročia viac-menej prekrytá betónovou doskou mlčania, ktorú z času na čas prerušovala nenávisťná antisemitská kampaň, ktorá síce v sebe skrývala antisemitský náboj, no viac zodpovedala aktuálnym zahraničnopolitickým potrebám štátu v jeho vzťahoch k arabským krajinám.

V podvedomí slovenskej spoločnosti však stále tlela akási trauma vyrovnania sa s jedným z najtragickejších problémov slovensko-židovského vzťahu, ktorý sa viazal k vojnovnej Slovenskej republike a k vtedajšiemu „riešeniu židovskej otázky“. Dokument z októbra roku 1987 sa k tejto citlivej téme vyjadril vcelku veľmi netradične. Napriek celkovému zamlčovaniu sa holokaustom zaoberala aj slovenská historiografia, publicistika, memoárová i krásna literatúra, aj keď publikovanie jej výsledkov spravidla narážalo na umelé ideologické prekážky. Signatári dokumentu na dvoch stranách textu upozornili, že problém holokaustu, resp. vyrovnanie sa s ním je v prvom rade - aj na Slovensku - otázkou morálnou a preto vyslovovali ľútosť a prosili „našich židovských bra-

tov o odpustenie". Dokument mal preto hlavne etický rozmer, lebo vlastnú analýzu priebehu „riešenia“ židovskej otázky prenechával „historikom a súdu dejín“. Podľa môjho názoru Vyhlásenie, ktoré bolo prvým a až do konca roka 1990, kedy sa niečo podobné zopakovalo na pôde vtedajšej SNR, ojedinelým činom v reflektovaní holokaustu na Slovensku, malo však aj veľmi aktuálne politické poslanie. Bolo namierené voči vtedajšej prehnitej, no ešte stále arogantnej politickej moci, proti existujúcemu totalitnému systému. Možno, že to vyznieva trochu cynicky, no historik musí pri hodnotení dokumentu robiť aj jeho tzv. vnútornú kritiku. Tá vychádza z toho, že Vyhlásenie podpísalo 24 veľmi rozdielne orientovaných osobností, čo sa ukázalo najmä po roku 1989. Všetkých signatárov spájali prinajmenšom dve veci: humanistická myšlienka odsudzujúca kruté protizidovské opatrenia na Slovensku v čase druhej svetovej vojny, no najmä aktívna či pasívna rezistencia voči prítomnému komunistickému totalitnému systému.

Svedčí o tom jednak trochu hlbší obsahový rozbor dokumentu, jednak výpočet jeho signatárov. Vyhlásenie vychádza v prvom rade z nábožensko-mravných (kresťanských) kritérií, no podpísali ho aj ateisti, resp. osoby, ktoré boli pre svoj „nevhodný“ židovský pôvod v rokoch 1938-45 samy prenasledované. Niektorí signatári dokumentu, kde sa hovorí aj o úlohe historikov pri pravdivom rekonštruovaní danej témy, po roku 1989 výsledky historiografie veľmi neberú na vedomie, ba naopak snažia sa skôr morálne obhajovať, no aj heroizovať alebo prinajmenšom ospravedlňovať osoby, ktoré sú za tragédiu slovenských židov zodpovedné po právnej, politickej a najmä morálnej stránke. Veď ľudské ponižovanie a všeobecná diskriminácia židovských občanov na Slovensku nezačala až prijatím rasových zákonov roku 1941, ani deportáciami roku 1942, ale už najmenej o tri-štyri roky skôr, na jeseň 1938. Historik na to musí aspoň upozorniť - bez toho, že by chcel moralizovať. To vôbec nič nemení na konštatovaní, že Vyhlásenie k deportáciám židov zo Slovenska, ktoré v októbri 1987 podpísalo 24 statočných občanov Slovenska - s vedomím možných perzekučných následkov pre seba a svoje rodiny - tvorí jeden z dôležitých dokumentov usilujúcich o kritické vyrovnanie sa s temnými stránkami slovenských dejín, no zároveň to bolo a je svetielko občianskej angažovanosti a odhodlania postaviť sa proti politickému zlu, nech sa ono odohrávalo

v minulosti, alebo arogantne ovplyvňovalo prítomnosť.

V tomto zmysle spomínaný dokument ďaleko presahuje svoju obsahovú náplň, svoje regionálne i historické zaradenie.

Miroslav Kusý

POLITOLÓG

Patrím k tým, ktorí boli vtedy autormi Vyhlásenia oslovení a odmietli ho podpísať. Pokiaľ si pamätám, Vyhlásenie sa ku mne dostalo už v hotovej podobe, čiastočne signované a preto ho nebolo možné ďalej upravovať či dokonca zásadne meniť: dalo sa iba podpísať, alebo nepodpísať. Moje zdôvodnenie toho, prečo nemôžem Vyhlásenie podpísať, sa pohybovalo po nasledujúcej línii.

Ani za seba, ani za svojich rodičov, ani za okruh ľudí, s ktorými sme sa priatelili počas Slovenského štátu, som nemal voči slovenským židom nijaký pocit viny a nepociťoval som preto ani potrebu ospravedlňovať sa im v mene seba a týchto ľudí. Moji rodičia boli za protifašistický odboj Slovenským štátom odsúdení do väzenia a otec si odsedel rok v llave. Naším židovským susedom sme aktívne pomáhali a počas náletov Spojencov na Bratislavu sme ich brali do nášho rodinného „krytu“ na záhrade. Otec tam nosil starého, už nevládneho pána Herzfelda na rukách a ten mu z vďačnosti daroval po vojne krásne vreckové hodinky. Vzal mu ich prvý Rus, ktorého otec vítal s otvorenou náručou. Hodinár Herzfeld, ktorý celý Slovenský štát ako zázrakom prežil, mu dal druhé: doteraz tie doxovky mám.

Moje stanovisko teda v tomto kontexte znelo: nech sa ospravedlňujú naprosto konkrétne tí, čo majú za čo: či už sami za seba, za svoje príbuzenstvo, alebo za svoje sociálno-politické zázemie, v ktorom a z ktorého vyrástli a ku ktorému sa hlásia. Nech sa však tí skutočne vinní neskrývajú za slovenský národ ako celok. Ten bol totiž vtedy hlboko rozpoltený a postoj v židovskej otázke patril práve k tým faktorom, ktoré ho takto polarizovali. Nie všetci v ňom boli arizátori, gardisti, antisemiti, prívrženci fašistického *Endlösung*. Nie všetci v ňom prijali vyvrhnutie židov zo slovenskej spoločnosti ako samozrejmosť a boli ľahostajní k ich osudu.

Vyhlásenie bolo teda neadresné, pokiaľ šlo o konkrétnych vinníkov za utrpenie slovenských

židov. Nepomenúva tých, čo za to všetko boli zodpovední. Nebol to predsa slovenský národ, čo prijal protižidovské zákony, nie národ uskutočňoval deportácie, nie Slovensko posielalo svojich židov na smrť. Vyhlásenie však hovorí abstraktnou rečou: udalosti „sa stali“, deportácie „sa uskutočnili“, „opatrenia boli v slovenských rukách“ atď. Ani raz sa tam nespomenie klérofašistický Slovenský štát, zodpovednosť jeho Snemu a menovite aj jeho prezidenta, katolíckeho farára Jozefa Tisu. Mlčky sa prechádzajú príslušníci Hlinkovej gardy, ktorí realizáciu „vyriešenia židovskej otázky na Slovensku“ ochotne vzali do vlastných rúk. Áno, boli to „slovenské ruky“, ale len tie navlečené do rukávov gardistických uniforiem. Celé toto konkrétne „historické pozadie“ ponechávajú autori Vyhlásenia „spravodlivému súdu dejín“, aby vraj neoslabili „to jediné“, čo považovali „za potrebné vysloviť: hlbokú ľútosť a opravdivé odprosenie za všetko to, čo sa s našimi židovskými spoluobčanmi a bratmi v skutočnosti stalo...“

Podľa mňa však práve týmto svoje Vyhlásenie maximálne oslabili, urobili z neho čisto deklaratívnu záležitosť. Ak zostaneme v tejto rovine, „za mŕtvymi môžeme už len smútiť alebo... sa za nich s hlbokou ľútosťou modliť“ - rovnako ako za obeť prírodnej katastrofy. Bez vyvedenia osobnej zodpovednosti za to, čo sa stalo, nemôže dôjsť ani k mravnej katarzii slovenského národa: musí poznať svojich dobrých a zlých synov, musí byť schopný dobrých ctí a zlých odvrhnúť.

Vyhlásenie nezdvihlo latku mravného hodnotenia nad danú slovenskú realitu. V nej bolo a doteraz je aj poľutovanie židov, aj hlásenie sa k Slovenskému štátu, aj adorácia jeho prezidenta. A signatár tohto Vyhlásenia sa mu vôbec nesprenverí, ak 14. marca Tisovi zanesie na hrob kyticu a pomodlí sa pri ňom aj za tých úbohých slovenských židov.

Aby som však nebol voči autorom a signatárom tohto Vyhlásenia príliš tvrdý a nespravodlivý: musím priznať, že im patrí historická zásluha prvého kroku. Možno mal byť väčší, dôraznejší, dôslednejší - prvotnosť mu však uprieť nemožno. A keby po ňom boli nasledovali kroky nadväzné, pokračujúce v začatej ceste, ani by som mu dnes asi nemal čo vyčítať. Za to, že slovenská verejnosť, slovenská intelektuálna obec doteraz neprijala Vyhlásenie ako výzvu k sebareflexii, však už jeho autori a signatári naozaj nemôžu.

Albert Marenčin

BÁSNIK, PREKLADATEĽ, VÝTVARNÍK, SCENÁRISTA

Prvé, čo sa mi vybavilo v mysli, keď som si prečítal Váš list a otázky, bola spomienka na moje rozhovory s Dominikom Tatarkom, týkajúce sa práve tejto témy a najmä onoho Vyhlásenia, ktoré, ako dnes vidím, on ako prvý podpísal. V čase našich rozhovorov nebol ešte pod týmto Vyhlásením ani jeden podpis, a mal som dojem, že po našich rozhovoroch tam nebude ani ten jeho. Mali sme totiž k celej záležitosti takmer rovnaké výhrady - ja oveľa väčšie ako on - a pokiaľ boli medzi nami v tejto veci nejaké názorové rozdiely, boli také nepodstatné a málicherné, že ani nestáli za reč. Preto si na ne dnes ani neviem spomenúť, ba ani si len predstaviť, v čom vlastne spočívali - a som presvedčený, že ak toto Vyhlásenie napriek spomínaným výhradám predsa len podpísal, chcel tým vyjadriť súhlas ani nie tak s jeho literou ako skôr s politickým, „protitotalitným“ duchom celej akcie, ktorá mu bola ako disidentovi blízka, a preto pokladal za svoju mravnú povinnosť ju takto podporiť. A to podľa mňa samo osebe vydáva o celej akcii, aj o Tatarkovom zmýšľaní oveľa pravdivejšie svedectvo ako jeho podpis pod týmto Vyhlásením.

Ale čo nám vlastne - alebo presnejšie mne, ak mám hovoriť iba za seba - na tom Vyhlásení tak prekážalo, že som ho nakoniec nepodpísal? Osudy tisícov deportovaných slovenských židov mi predsa neboli ľahostajné a podobne ako Tatar-ka a zrejme aj signatári onoho Vyhlásenia, i ja som cítil ľútosť a rozhorčenie nad ich mučenicou smrťou a pobúrenie nad tým, že tí, čo za to niesli zodpovednosť, ostali nepotrestaní. Ak som napriek tomu toto Vyhlásenie nepodpísal, na príčine boli zhruba tie isté dôvody, ktoré uvádzate v druhej otázke: „...nie zo zbabelosti som ho odmietol podpísať, ani z alibizmu, ale preto, lebo som sa jednoducho necítil vinný, ani zodpovedný za zverstvá, ktoré sa napáchali voči židom za Slovenského štátu“, nehovoriac o tom, že „ak neexistuje kolektívna vina, nemôže existovať ani kolektívna zodpovednosť“ a teda ani dôvod na takéto flagelantské a masochistické vyhlásenie.

Ale to ešte nie je všetko. Čo ma na tomto Vyhlásení najviac popudilo, ba pobúrilo a nakoniec aj odradilo od jeho podpisu, bola tá jeho časť, v ktorej ma priamo nabádalo, aby som prijal úlohu baránka, snímajúceho hriechy sveta, v tomto

prípade hriechy skutočných vinníkov, zodpovedných za smrť tisícov nevinných a aby som dokonca za týchto zločincov vyslovil ľútosť a odprosil ich obeť a to len preto, lebo oni sami, ani „nikto zodpovedný z nášho streda to dosiaľ z rozličných príčin neurobil“. Nevie, čo je absurdnejšie a nemravnnejšie - vmanipulovať nevinných do takejto úlohy alebo takúto úlohu prijať? Viem pochopiť rodičov, ktorí sa cítia zodpovední za výčiny i zločiny svojich detí, a chápem aj deti, ktoré bez akéhokoľvek racionálneho dôvodu, čisto z lásky, citia rovnakú zodpovednosť za svojich rodičov a súrodencov, no nechápal som a dodnes nechápem, prečo autori a signatári tohto Vyhlásenia apelujú na nevinných, žiadajúc od nich, aby suplovali vinníkov pred tvárou ich obetí, a prečo by som sa napríklad ja mal umárať pocitom viny za zločiny tých, s ktorými nemám nič spoločné, proti ktorým som aj bojoval a ku ktorým necítim nič iné ako odpor a pohrdanie.

Preto nevidím v spomínanom Vyhlásení a v akte odprosena ten hlboký symbolický význam, aký sa mu pripisuje, ale predovšetkým oneskorené demonštratívne gesto, ktoré je podľa mňa iba lacnou náhradkou za aktívnu účasť v boji proti fašizmu a ešte lacnejším výkupným či odpustkami za hriechu pasivity či neúčast v tomto boji, ktorý sa neskončil vojenskou porážkou fašizmu, ale stále trvá a dáva i dnes každému príležitosť, aby sa ho zúčastnil a neponechával celú záležitosť „historikom a spravodlivému súdu dejín“, ako sa alibisticky píše v citovanom Vyhlásení.

Myslím, že týmto som zodpovedal aj prvú otázku ankety. Pokiaľ ide o tretiu, nazdávam sa, že medzi stúpenkami týchto dvoch postojov nijaká zmysluplná komunikácia nie je možná a podľa mňa ani potrebná. Rozhodne potrebnejšie a zmyslupnejšie je sústrediť sa na skutočné problémy dnešného človeka a spoločnosti ako sa dať manipulovať a vydierať Tisovými pohrobkami a robiť z ich pseudoproblémov celonárodnú záležitosť.

František Mikloško

POLITIK

❶ V súvislosti so židovskými deportáciami si kladiem niekedy otázku: čo mal a mohol robiť vtedy bežný občan? Ako sa mal tento obyčajný človek postaviť voči organizovanej moci, ktorá deportá-

cie uskutočňovala? Päťdesiate roky si pamätám ako dieťa. Zostali mi v pamäti, ale až ako dospelý som si položil otázku, čo mohol robiť obyčajný človek, keď hranice boli uzavreté a polícia zatýkala ľudí? Po novembri 1989, keď na Slovensku začali vybuchovať autá, keď podsvetie vydiera živnostníkov, keď miznú ľudia, tiež si kladiem otázku, ako sa môže bežný občan brániť?

Atmosféru Slovenského štátu za vojny nepoznám. Samozrejme, možno si položiť otázku, čo by sa dialo, keby zo strany obyvateľstva došlo k spontánnemu a verejnému odporu voči deportáciám židov.

O zodpovednosti politikov a tých, ktorí deportácie vykonávali, netreba diskutovať. Vrátim sa teda k občanovi. Ocenenie „Spravodlivý medzi národmi“, ktoré udeľuje štát Izrael, asi najlepšie vyjadruje úctu k statočnosti bežných občanov. V zmysle tohto, dôvod pre vznik Vyhlásenia v roku 1987 bol smútok, ľútosť a vyslovenie toho, čo sa so židovskými občanmi počas vojny na Slovensku dialo. A aj to, že niečo podobné dovtedy z rôznych príčin ešte nikto nevyšlovil. Tento pocit zostáva po dvanástich rokoch ten istý. Pre tých, ktorí sú v politike, zostáva i mementom.

❷ Okrem nezmernej ľudskej tragédie a zloby, ktorá sa vtedy diala a ktorou sa navždy narušilo niečo medzi nebom a zemou, židovskými deportáciami zanikla na Slovensku židovská kultúra. Z 90 tisíc židovských občanov žije dnes na Slovensku 3-4 tisíc. Vyhlásenie otvorilo po desaťročiach celý tento problém. Neodvážim sa posúdiť, respektíve vžiť sa do situácie ľudí, ktorí odmietli toto Vyhlásenie podpísať. Možno platí len to, čo spomínate v otázke. Možno niektorí ľudia nemali o všetkom dosť informácií. Ja som mal vtedy v strojopise prečítanú Kamencovu kandidátsku prácu o židovskej otázke na Slovensku v rokoch 1939-45. A možno vyhlásenie smerom k minulosti - aj keď iste v inej rovine závažnosti - otváralo ďalšiu reťaz problémov (násilné vystaňovanie karpatských Nemcov zo Slovenska v roku 1945, problémy okolo maďarských občanov a násilnosti komunizmu po druhej svetovej vojne).

Vyhlásenie nebolo myslené ako masová podpisová akcia. Okruh oslovených bol daný okruhom osôb, ku ktorým sa našiel prístup a bezpečnosťou. Vo chvíli, keď informácia o zbieraní podpisov prenikla na verejnosť, bolo treba celú akciu rýchlo ukončiť.

☉ Ľudia, ktorí mali v roku 1939 približne 15 rokov, majú dnes 75-80 rokov. Diskusia o Slovenskej republike v rokoch 1939-45 sa teda v 21. storočí stane prirodzenou cestou diskusiou už len o histórii. Myslím si, že z tohto dôvodu aj politici budú o nej menej hovoriť.

Neodvážim sa povedať, či to, čo sa povedalo a napísalo po novembri 1989 na tému Slovenskej republiky 1939-45, možno nazvať širokou spoločenskou diskusiou na túto tému. Nemám ani dostatok informácií, ako sa s podobnými úsekmi svojich dejín vyrovnali iné národy. Nastavenie si zrkadla, poctivá reflexia vlastných dejov je znakom kultúrnosti každého národa, či spoločstva. Mám pocit, že čas po prelome tisícročia psychologicky už nebude priat' pohľadom dozadu.

Alma Münzová

PREKLADATEĽKA

Nie ste prví, čo sa ma spytujú na môj názor na tento dokument. Len čo roku 1987 vyšiel - ani som to ešte nevedela - bola som predvolaná na ŠtB na vypočúvanie. Trvalo nezvyčajne krátko, lebo na moju protiotázku či podľa oficiálneho názoru treba deportácie schvaľovať, bolo po vypočúvaní.

Pokiaľ ide o dokument sám, myslím, že jeho význam spočíva v upozornení na skôr tabuizovaný ako analyzovaný problém a v tom, že predstavuje určitý samostatný občiansky postoj - oboje v tom čase dosť zriedkavé. Medziiným však - a to by si vyžadovalo nepomerne hlbší pohľad, než aký skýtajú stručné odpovede na tri otázky - pochybujem, že národy ako celok majú spoločné vedomie, sebavedomie a tobôž svedomie. Stálo by však za premýšľanie, či neexistuje kolektívne morálne a intelektuálne zlyhanie a previnenie - mimo práve platných zákonov. Takto premýšľať by sa dalo o každom národe, tým viac, že postoje a správanie bolo v období druhej svetovej vojny rôzne.

Každý národ má svojich katov a svoje obeť, má poslušných a nerozmyšľajúcich vykonávateľov cudzej vôle vždy v mene čohosi nadradeného, má takých, čo sa vzopru, odmietnu poslušnosť a v mene svojho individuálneho svedomia sú ochotní riskovať pre svojho blížneho hoci aj život. A každý národ má svoju väčšinu, ktorá mlčí, ak treba tvári sa ako mŕtvy chrobák a ak sa za niečo

hanbí, tak veľmi nenápadne. Platí to pre každý národ a jeho vrchnosť. Aspoň vo väčšine bežných, z určitého ľudského rámca nevybočujúcich prípadov. Preto ťažko hovoriť o kolektívnej vine a kolektívnom treste. Ale ani o kolektívnych odpustkoch. No popri individuálnom vedomí a individuálnej vine či nevine viem si predstaviť pocit kolektívnej hanby.

Nijako nepochybujem o dobrej vôli pisateľov a signatárov onoho dokumentu a o ich pocite ľútosť. Pochybujem však o tom, či mám právo odpúšťať v mene nespočetných ozbiljaných, vyhnaných a naostatok zavraždených. Navyše, komu čo odpustiť? Sú také hriechy, pre ktoré niet absolútoría, ale večné zatratenie - pravda, to nevyslovujú ľudia. Komu odpúšťať? Vrahom alebo ich pomáhačom? Ich pohrobkom, ktorí by stoj čo stoj chceli obhájiť neobhájitelné? Alebo ľahostajným, ktorých sa nijaké krivdy a atrocit' nedotýkajú, lebo sa netýkajú ich osobne? Pamätám sa, akú búрку rozhorčenia vyvolal v Nemecku a aj inde bývalý nemecký kancelár Helmuth Kohl, keď v neobratnej, ale takisto dobre myslenej vete hovoril - tiež v súvislosti s niektorou v Nemecku už desaťročia pokračujúcou diskusiou o Nemecku v 20. storočí - o milosti, akej sa mu dostalo tým, že patrí k neskôr narodeným.

Neviem, až po kolkých generáciách sa potomkovia obetí budú môcť stretnúť s potomkami katov pokojne bez resentmentu, nie však bez empatie a hovoriť o všetkom - bývajú totiž také udalosti, ktoré tvoria večnú prítomnosť - poznačili minulosť a presahujú do budúcnosti nepretržite. K pocitu hlbkej ľútosť patrí pokánie vychádzajúce z trpkého pocitu kolektívneho zahanbenia. K tomuto pokániu patrí aj nepredpojaté prijímanie historických faktov bez ich relativizovania, bez poukazovania na takzvané menšie zlo, bez prisudzovania istého stupňa previnenia obetiam atď atď.

S obdivovateľmi a obhajcami Slovenského štátu typu Ďurica, Vnuk, Polakovič a i., nie je možná diskusia. Nie sú ochotní alebo schopní prijať dôsledky svojich životných postojov a preto ich neoblomne obhajujú. Diskusia nie je možná s nikým, kto prichádza s hotovým žulovým názorom, prednesie vyhlásenie, vôbec nevládze počúvať aj druhú stranu a opačný názor vziať čo len do úvahy. Kto sa cíti byť súčasťou istého väčšieho celku, určitého národa, tvorí aj súčasť jeho minulosti. Nemôže sa z nej vykradnúť do oblastí, ktoré mu vyhovujú a nemôže si z nej vypaberovať to, čo

sa mu práve hodí do prítomnosti. Svätoplukove prúty, Cyrila a Metoda, poprípade Jánošíka. Bez pravdy o minulosti nie je možná pravda o prítomnosti. Pravdaže, je nevyhnutný trvalý rozhovor, informovanie mladších, ktorí obdobie vojny sami neprežili a názor si utvorili z rečí a spomienok staršej generácie, ktorým vtedy „bolo dobre.“ Mnohým najmä preto, že si mladé roky pletú s dobrými časmi. Je to dlhý proces a trvalá úloha pre učiteľov a vychovávateľov, ktorí takisto potrebujú učiteľov a vychovávateľov.

Hľadanie pravdy býva neraz bolestne spojené s rúcaním subjektívnych právd a poloprávd. No T.G.M. to vyjadril lapidárne s poznaním večnej aktuálnosti tejto požiadavky, že „demokracie toť diskuse“, lebo naozajstná diskusia (ktorú nijaká totalita nepeštuje) je základom spolunažívania ľudí rôzneho zmýšľania a presvedčenia, rôznej minulosti rôznych postojov k prítomnosti. Bez neúprosnej historickej pamäti a historického vedomia, v ktorom niet miesta pre mýty a legendy ako dôkazového materiálu, nie je možná budúcnosť. Ak sa má zabudnúť na minulé krivdy - ako zámerne provokatívne píšete - oplodní sa stále virulentné lono, ktoré rodí nenávisť, násilie a prípadne následnú prosbu o odpustenie.

Beloslav Riečan

MATEMATIK

① Len nedávno sa mi dostal do rúk text Manifestu slovenského národa, prijatého 6. októbra 1938 na zasadnutí výkonného výboru HSLS. Vyskytuje sa v ňom aj táto veta: *Vytrváme po boku národov bojujúcich proti marxisticko-židovskej ideológii rozvratu a násilia.* Je pozoruhodné, že autor spomínaného manifestu, inak jeden z umiernených ľudáckych ministrov, Gejza Medrický, nepovažoval za potrebné ani po rokoch sa od tohto výroku dištanovať (svoje pamäti písal pravdepodobne v šesťdesiatych rokoch).

Iný príklad. Z pamäti môjho gymnaziálneho profesora matematiky Bedřicha Šofra, jedného z tých českých profesorov, ktorí prišli po roku 1918 nezištne pomáhať Slovensku (v Banskej Bystrici založil o. i. ochotnícke divadlo a športový klub): „Veľká väčšina slušných nemohla zabrániť, aby sa neobjavovali na dverách posluchárne pred príchodom profesora cedule: Židom, psom a Čechom vstup zakázaný.“ To bolo v roku 1938.

Ale sú aj celkom čerstvé príklady. V roku 1862 sa v Bratislave narodil a neskôr tu maturoval neskorší nositeľ Nobelovej ceny za fyziku Philip Lenard. Asi pred dvoma rokmi jeden náš denník uverejnil vcelku výstižný informatívny článok o fyzikovi Lenardovi. Autor článku na jednej strane kritizoval komunistický režim preto, že nedovolí zoznámiť sa verejnosti so slávnym rodákom, na druhej strane zamľčal Lenardov politický profil. Lenard bol totiž osobným priateľom Hitlera a napísal knihu, v ktorej nemeckú fyziku postavil do protikladu s fyzikou židovskou. Pravdaže, Lenard mal plné právo napríklad na odmietnutie Einsteinovej teórie relativity, ale nemal právo využívať svoje kontakty s nacistickou mocou na likvidáciu svojich vedeckých oponentov. Vzhľadom na tieto skutočnosti usudzujem, že Bratislava je asi jediné mesto na svete, v ktorom má Lenard svoju ulicu. Irónia osudu: Lenardova ulica sa nachádza poblíž ulice Einsteinovej.

② Otázka kolektívnych vyhlásení je vôbec problematická. Isteže sú mimoriadne okamihy v živote spoločnosti, keď sú také vyhlásenia nevyhnutné: Martinská deklarácia z roku 1918, či deklarácia SNR z roku 1844. V dňoch dnešných sa mi javia účinnejšie a konštruktívnejšie osobné vyjadrenia. Ak sa v nejakej otázke umožní vystúpiť povedzme desiatim kompetentným osobnostiam, dostaneme stanovisko oveľa komplexnejšie, pravdivejšie a údernejšie ako by bolo spoločné vyhlásenie tými istými osobnosťami len podpísané. To bol možno problém aj Vyhlásenia z roku 1987: viacerí oslovení by iste boli ochotní urobiť svoje vlastné, osobné vyhlásenie. V terajšej situácii sa správne už nekoncepujú kolektívne vyhlásenia, ale organizuje sa slobodná výmena názorov. Aj keď sme si v roku 1987 všeličo mohli dovoliť, celkom slobodná výmena názorov na túto tému by asi nebola bývala možná.

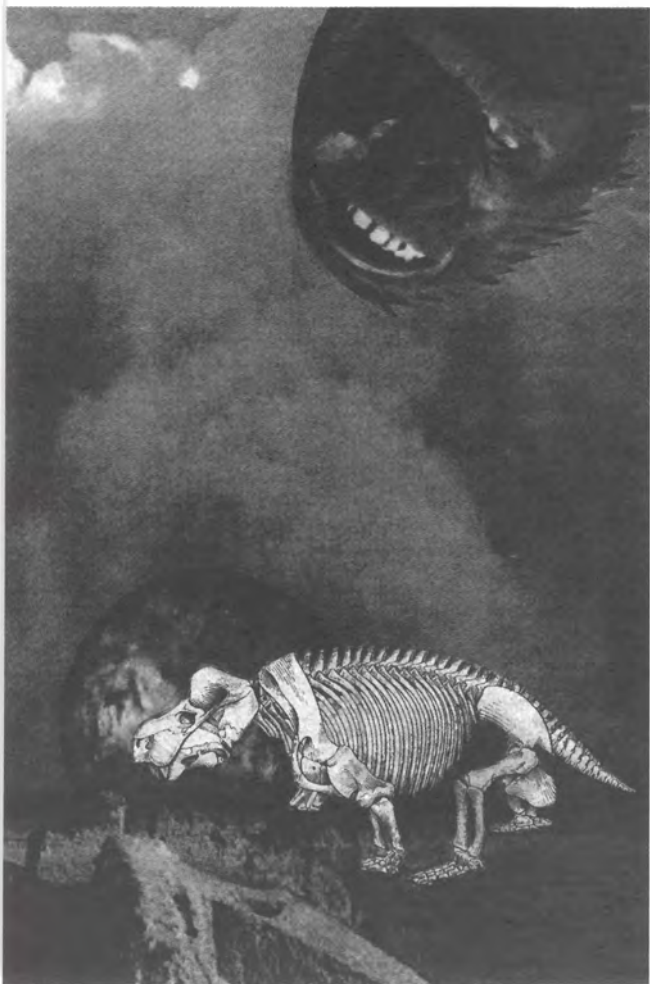
③ Ťažko by si aj mnohí obdivovatelia J. Tisu vedeli dnes predstaviť režim s jedinou politickou stranou, s cenzúrou umlčujúcou akúkoľvek oponentúru, s rozpustenými občianskymi spolkami, či zakázaným počúvaním zahraničného rozhlasu, s popieraním občianskych práv celým skupinám občanov na základe etnickom, náboženskom či sociálnom. Aj keby sme odhliadli od spojenectva s Hitlerom a nemeckého nátlaku a diktátu, aj keby sme odhliadli od holokaustu, aj tak by bol takýto štát pre nás nepredstaviteľný. Preto súdim,

že v politickej oblasti niet veľmi na čo pozitívneho nadväzovať.

Iný obraz skytá oblasť hospodárstva. Slovensko, hoci oklieštené o južné územie sa v ťažkých vojnových časoch dokázalo ekonomicky udržať. (Nie vďaka, ale napriek totalitnému režimu.) Táto intelektuálna a ekonomická zrelosť sa stala na dlhé roky povzbudením pre celú slovenskú kultúru a prispela k zvýšeniu sebavedomia Slovákov.

A zase iný príklad skytá slovenské vysoké školstvo. Súc uzákonená v roku 1937, po rôznych peripetiách začala na jar 1939 účinkovať Slovenská vysoká škola technická, aby s ďalšími ňou podmienenými ustanovizňami (Vysoká škola obchodná, či prírodovedecká fakulta) úspešne pôsobila až do roku 1944 (a pravdaže, aj po vojne). Ak dnes sumarizujeme, aké má Slovensko prednosti pri porovnávaní sa s vyspelými krajinami, jednou z nich je vzdelanostná úroveň obyvateľstva. Myslím, že je poučné a potrebné si uvedomiť význam spomenutého obdobia pre neskorší vzdelanostný vzostup slovenského obyvateľstva.

JURAJ ŠPITZER, KOLÁŽ: IBA OBLOHA OSTALA MODRÁ

Pritom je príznačné, že protagonisti spomínaných ekonomických a intelektuálnych vzostupov (Karvaš, Zaťko, Hronec a ďalší) patrili medzi odporcov totalitného režimu a zapojili sa do protifašistického odboja.

Predošlé dva príklady, čo ako dôležité, sú mi len expozíciou k tretiemu, v ktorom vidím jadro sporu. Ide o časť slovenskej katolíckej inteligencie, ktorá koketuje s režimom rokov 1939-44 ako celkom. Mala by aj ona diferencovať medzi rôznymi komponentmi, napr. medzi politickou totalitou na jednej strane a vrcholiacim obdobím slovenskej katolíckej kultúry na strane druhej. Aké je ono spojenie nezdravé vidieť na adjektíve klérofašistický. O hodnú chvíľu pred jeho používaním tu frekventovalo totiž iné, aj keď podobné adjektívum: židobolševický.

Summa summarum: diskusiu tu vidím zmysluplnou a potrebnou. Pre fungovanie demokracie, ekonomiky, vedy a vzdelanosti i celej mnohostrannej a slobodne sa rozvíjajúcej kultúry.

Peter Salner

ETNOLÓG

Vážená redakcia, ďakujem za Vašu iniciatívu, pretože ju (spolu s dokumentom) považujem za dôležitú.

① Vážim si vnútornú silu ľudí, ktorí dokázali odsúdiť túto smutnú stránku slovenskej minulosti napriek riziku represii štátnej moci i možného nepochopenia zo strany ľudí vo svojom okolí. Na Slovensku totiž existovala (a pretrváva) vôľa vybrať si z minulosti len to, čo je vhodné a uvrhnúť do zabudnutia veci nepohodlné a nepríjemné. Viem si predstaviť, ako ťažko sa musela rodiť formulácia „deportácie a ďalšie protižidovské opatrenia boli v slovenských rukách“. Škoda, že niektorí z iniciátorov tohto dokumentu neskôr svojím úsilím ospravedlniť režim a vedúce osobnosti slovenského štátu spochybnili úprimnosť vtedajšieho postoja.

② Napriek tomu, že spomenutí jedinci (a väčšina Slovákov) skutočne nenesú priamu ani nepriamu zodpovednosť za to, čo sa v rokoch 1939-1945 prihodilo, symbolické odsúdenie (akéhokoľvek) podobného zločinu má podľa mňa hlboký a viac než len individuálny význam. Práve z tohto dôvodu je mi ľúto, že zaujali stanovisko, aké zaujali.

⊕ Komunikácia je vždy zmysluplná, aj keď vieme, že protichodné názory ostanú nezmenené. A diskusia je potrebná v prvom rade pre ďalšie generácie - aby vedeli, čo sa v rokoch 1939-1945 stalo a aby svoje vedomosti nedostávali formou „jedinej správnej“, „zjavenej“ pravdy. Myslím, že „zabudnúť na minulé krivdy“ neznamená „hľadiť dopredu“. Naopak, zjednodušovanie a zabúdanie vytvára priestor pre nové zlé činy.

Eva Trizuljaková

AKADEMICKÁ MALIARKA

Ked' sa pokúšam o spätný pohľad na rok 1987, na okolnosti, za ktorých mi priatelia predložili Vyhlásenie k deportácii, vynárajú sa pred mnou heslá glasnosti a perestrojky, ktoré v tej dobe predstavovali nevelké, ale konkrétne zmeny v kultúre i politike a podnecovali nebývalé očakávania. To bola atmosféra, v ktorej som možnosť prejavovať vlastný názor uvítala s pocitom úľavy. V prvej chvíli som nemyslela na otázky osobnej viny či neviny. K rozhodnutiu ani nebolo treba veľa odvahy. Bola som tiež dosť stará, aby som sa domnievala, že práve môj podpis uzavrie nepríjemnú kapitolu dejín. Až neskôr som - nie iba vlastnou zásluhou - prišla na to, že signatúra takého dokumentu zaväzuje. Začala som sa teda problémom holokaustu zaoberať hlbšie. Na domácej pôde to znamenalo otvoriť kapitolu dejín Slovenska rokov 1939-45. Pozrieť sa na to, čo píše historici a skúmať aj to, čo ostalo uložené v mojej pamäti.

Odkedy som si čierne na bielom prečítala a dala dokopy všetky súvislosti a v televíznych dokumentoch uvidela, ako môže vyzeráť holá pravda v detailoch, pochopila som, že už nikdy sa nebudem môcť tváriť, akoby holokaust nebol aj mojou vecou. Človek sa skôr či neskôr musí zmieriť s tým, že nie je neutrál. Ak je ozaj dospelý, musí si uvedomiť zodpovednosť a starať sa, aby na ňu pamätali aj ostatní.

Čo na tom, že som vtedy mala iba pätnásť rokov?

Deportácie židov sa odohrávali pred tvárou celého mesta. Vo dne, či v noci - každý niečo videl na vlastné oči. Nebola som slepá. A nebolo mi všetko jedno. Ved' nešlo o neznámych ľudí! V školskej lavici chýbala susedka, na dvore kamaťka. Tých chudákov brali z domu oproti, z ved-

ľajšej ulice, z krčmy, obchodu, lekárskej ordinácie. Temer každý z nás mal medzi nimi priateľov, známych, spolužiakov, kolegov. Odvliekli pána Gottfrieda, vzali rodinu Mahrerovcov. Hoci sa dali prekrstiť a boli opravdovo a veľmi nábožní. Ich Gitka so mnou chodila päť rokov na katolícke náboženstvo. Pamätám si, ako sa tešila a ako žiarila v bielych šatočkách pri prvom svätom prijímaní.

O koncentrákoch sa nevedelo temer nič, ale vo vzduchu viseli nezodpovedané otázky: Kam vedú toľký národ, také húfy ľudí, iba s batohmi na chrbte a malými kufríkmi? Čo sa s nimi stane? Kto ich všetkých - bez majetku a strechy nad hlavou - prichýli a zaopatrí? Celé rodiny do posledného člena, s deťmi, batofatami i nevládnymi starcami?

Keď všetko stíchlo a odviezli posledných, ostali po celom meste ešte nemí svedkovia: opustené byty, zadenbené vráta, dvere, okná; vybračované obchody, prázdne domy pomalované hviezdami, počiarané heslami a hanebnými obrázkami. Zo všetkého išiel strach. Aj na arizátorov sa pamätám. I dnes tú hrôzu vidím a vnímam. Obraz je môj i starosť je moja. Nik ma toho nezabaví. Spomienky a skúsenosť tohto druhu sa nedajú uložiť *ad acta*.

Ludské tragédie nemožno merať objektívnym meradlom. Niet takých kategórií, do ktorých sa dá vmestiť zločin genocídy, masové vraždenie ľudí. Ani spravodlivo potrestať sa nedá. Tí veľkorysejší si hádam spomenú na Boží súd; malicherný národ sa začne oháňať súdom dejín. Počítajme: 5 rokov za jedného zavraždeného, 150 rokov za desiatich, 1500 za sto duší a tak ďalej, dookola, až k astronomickým číslam. Kým sa nepríde na to, že dejinný súd je obyčajnou utópiou, nepravdou, úbohou fikciou. Ak by sa podklady takéhoto súdu predsa len mali stať skutkovou podstatou grandióznej obžaloby, potom môžu prísť ďalšie otázky: - Načo súd, keď niet toho? - Koho potrestať? - Načo arbitrov, tobôž dnes, keď sa zdá, že už je všetko raz a navždy premlčané? Keď väčšina ľudí si myslí, že za staré hriechy nikoho netreba súdiť a nik by už nemal niest' ani symbolický trest, ani len kárne opatrenie?

Bolo by chybou prenechať vynášanie súdov historikom. Tí môžu, pravda, čo-to odtajiť, scenzurovať alebo prikrásliť, ako to robili komunisti. Otázka je, či chceme poznať pravdu a prihlásiť sa k zodpovednosti, alebo si dejiny iba pekne vyšperkujeme: ako lúbivú, sympatickú prezentáciu, ako *trankvilans*. Aby národ mohol lepšie spávať.

O to však naozaj nejde. Holokaust sa prosto nedá prejsť mlčaním. Dráma, ktorá sa doposiaľ neskončila, udáva dnes navonok i dovnútra nevdaný rozmer každému súčasnému problému. Ide o problém existenciálny, o otázky bytia a nebytia: konkrétne v Európe a všade v okolí aj o najbližšiu budúcnosť každej židovskej obce. Chýbajúce články, nasilu vytrhnuté z obrazu dnešného judaizmu - šesť miliónov ľudských jedincov - nemožno prosto nijako nahradiť.

V tieni tejto kataklizmy sa nachádzajú základné mravné otázky i hľadanie novej, postmodernej identity. Všetko sa týka všetkých. Tí všetci, to sme aj my, stále ešte smútiaci pozostalí, ktorým vždy hrozí, že celé to nesmierne zlo sa čo nevidieť bude považovať iba za systémovú chybu, za akýsi abstraktný, indiferentný problém.

Židovský konvertita, kardinál Jean Marie Lustiger (1926), ktorého holokaust pripravil o matku, sestru a temer celé príbuzenstvo, spomína v knihe *Zvolil som si Boha*, ako sa mu skoro po vojne dostal do rúk zoznam sedemdesiat tisíc francúzskych židov, ktorí zahynuli v koncentráku. Čítal ho vraj ako uhranutý, pomaly a sústredene, päť - šesťkrát. Obracal stránky, vnímal meno po mene, nevedel skončiť. Všetci tí zosnulí defilovali pred jeho duchovným zrakom v nekonečnom zástupe. Prezeral si jedného po druhom, akoby si každého chcel osve zapamätať. Nakoniec povedal: z tých rokov hrôz je hádam východisko iba cez lásku k ľuďom...

V Lustigerovej predstavivosti je čosi zvláštne a úchvatné. Niečo, na čo súčasný kresťan zabúda a čo moderný, sekulárny človek temer už ani nepozná. Izraelita Lustiger chápe podstatu človeka, jeho antropológiu tak, ako ju opisuje príbeh šiesteho dňa stvorenia a osobité povolanie Abraháma (Knihy *Genesis* a *Exodus*). Z toho vychádza hebrejská ontológia, v ktorej človek stvorený na obraz Boží má svoju nescudziteľnú hodnotu ako dôverne blízky, ako priateľ a spoločník Boha. V správe o jedinečnosti ľudskej bytosti spočíva celá biblická etika, na zvláštnom príbehu povolania Abraháma sa zakladá solidarita a humanizmus hebrejskej a, prirodzene, i kresťanskej morálky. Vedľa tohto sa tvrdo odráža odlišnosť totalitarizmu, v ktorom je človek vždy len akési koliesko neosobnej mašinérie; nahraditeľný, bezvýznamný článok spoločenského procesu.

Ani historici sa nenachádzajú mimo dosahu takýchto predstáv; pre mnohých sú riešenia, ktoré nerešpektujú biblický prícip, neprijateľné.

V Nemecku sa o interpretáciu holokaustu vedie permanentný *Historikerstreit*. V skutočnosti je to spor o jedinečné postavenie človeka v pláne Božom. Konflikt síce nemá nacionalistické pozadie, o to vytrvalejšie však niektorí jeho účastníci skúšajú holokaust ako historický fakt nenápadne odsunúť do zabudnutia. Jestvujú tendencie vymýšľať sofistikované výklady: bez osobnej účasti, bez intenzívneho odporovania zlu. Je tu snaha nechať všetko bez odpovede. Je však aj druhá strana, ktorá bráni holokaust pred bagatelizáciou, mlčaním a zábudlivosťou. Spor je dôkladný. Uplatňuje sa v ňom citlivosť pre najjemnejšie od-tiene problému.

Peter Ambroz, historik slovenského pôvodu, tridsať rokov pôsobiaci v Berlíne, na jednom bratislavskom seminári uvádzal príklady, ako možno kultivovane a napohľad ušľachtilým spôsobom tragédiu holokaustu doviestť až k hrubej čiare a nechať ju doslova zapadnúť. Svoj názor ilustroval počas prezentácie postmoderného, svojím spôsobom exkluzívneho Pamätníka holokaustu. Účastníkom seminára ho predstavila architektka M. Mitašová.

Pamätník autorskej dvojice Jochen Gerz a Ester Scheler - Gerz bol odhalený v nemeckom Harburgu roku 1986. Hovoriť však o ňom treba v čase minulom. Bol to jednoduchý, deväť metrov vysoký, olovom pokrytý obelisk. Na jeho steny sa mohol podpísať každý návštevník. Jeho zvláštnosťou bol citlivý mechanizmus v konštrukcii, ktorý reagoval na podpisy tak, že objekt tlačil do útrov zeme. Až sa v priebehu siedmich rokov monument skutočne prepadol.

Kým dielo ešte stálo, Peter Ambroz sa naň nepodpísal. Realizoval sa projekt v správnom čase a na správnom mieste? Nesvedčí o tom, ako by riešenie historického sporu vyzerať nemalo? V dejinách totiž ťažko nájdeme artefakt, čo by bol mementom do budúcnosti a zároveň programoval sám seba rýchly zánik. Koniec pomníku na pohľad explicitne predvádza tendencie dejinnej entropie, zabúdania a vymazávania pravdy; teda presne to, čo je v rozpore nielen s povolaním historika, ale aj s poslaním židovsko-kresťanskej kultúry, ktorá je predovšetkým o pamäti a nezabúdaní. Ale ako ináč by bolo možné obnoviť historickú kontinuitu a vrátiť sa k spoločným koreňom civilizácie?

Som si istá, že straty, bolesti a pochybnosti nad prepadliskom dejín tiež patria k dedičstvu spoločnej kultúry. Konceptuálny projekt signali-

zuje, že *Historikerstreit* sa len tak skoro neskončí. Bude to zdĺhavý proces. Predstavme si, že po boku dnešných návštevníkov Harburgu by sme sami stáli nad tou prázdnu dierou, nad bilanciou škôd a nezodpovedaných problémov európskeho judaizmu. Možno mnohým napadne, že sú tu ponorené aj otázky našej vlastnej identity. A možno kohosi osloví kúsok lamentácie Hebrejcov z čias križiackych vojen: *Ak Izrael, medzi nami viac nebude, aby ti spieval, Bože, na chválu, potom onejmejú všetky ústa a utíchnu všetky hrdlá...*

Podľa kardinála Ratzingera človek je mravná bytosť, ktorá má zodpovednosť za seba i za ľudstvo ako celok. Tento pohľad dávnejšie viedol katolícku cirkev k tomu, aby verejne vyslovila ľútosť nad historickým podielom svojich vín. Varovania predvojnového obdobia, napr. okružný list Pia XI. z roku 1939 - *Mit brennender Sorge*, boli však prekričané demagógiou vtedajších mocnárov a zapadli pod náporom bojových príprav. Jasnú reč a oficiálne postoje priniesol v tejto veci II. vatikánsky koncil. Odvtedy sa už mnohí prebudili z pasivity a nezájumu. Dokumenty pribúdajú. A kresťania venujú pozornosť hebrejskému dedičstvu. Silnie aj úsilie laikov definovať svoju účasť a podiel vlastnej zodpovednosti. Program dňa pre všetkých je návrat k prameňom viery, k spoločnému duchovnému príbuzenstvu židov i kresťanov.

Peter Zajac

LITERÁRNY VEDEC A POLITIK

Vyhlásenie k deportáciám židov zo Slovenska sa mi dostalo do rúk prvý raz v knihe Jána Čarnogurského *Videné od Dunaja* (Kalligram, Bratislava 1997). Teda takmer desať rokov od jeho prvého zverejnenia v úplne novej situácii.

Mal som z neho dva pocity. Na pozadí ostatných textov som si uvedomil, do akej miery bolo dielom Jána Čarnogurského, ktorý sa k textu Vyhlásenia takýmto spôsobom prihlásil. A po druhé mi bolo jasné, že toto Vyhlásenie by bolo možno ešte oveľa ťažšie urobiť v roku 1997 ako v roku 1987 - tak sa klíma na Slovensku za desať rokov v tejto oblasti zhoršila.

Antisemitizmus bol totiž za komunizmu zakryvaný a prítomný najčastejšie v latentnej podobe kriminalizujúcich útokov na sionizmus v päťdesiatych rokoch (spomeňme si na to, ako často sa vo

vnútrokomunistickej vzájomnej kriminalizácii stávali židovskí komunisti zo spoluvinníkov obeťami) a na štát Izrael v rokoch šesťdesiatych (spomeňme si na známu kauzu A. Lustiga a L. Mňáčku z roku 1967). Po roku 1989, ktorý otvoril mnohé Pandorine skrinky, sa stal otvorenejší a brutálnejší.

Preto si myslím, že Vyhlásenie k deportáciám židov zo Slovenska má podnes svoju platnosť. Jeho dnešný význam vidím v troch rovinách. Vyhlásenie je textom, ktorým sa slovenskí katolíci autenticky dištancujú od roly Slovenského štátu vo vzťahu k židom, ako o tom svedčia jednoznačné formulácie o „adaptácii norimberských rasových zákonov na Slovensko“ ako aj o tom, že „deportácie a ďalšie protižidovské opatrenia boli v slovenských rukách“, a že väčšina židov „bola zločinne vyvezená a potom usmrtená v nacistických táboroch“.

Vyhlásenie je okrem toho jasným prihlásením sa k ekumenizmu a k spoločným kresťanským a občianskym hodnotám, čo nie je ani podnes na Slovensku celkom zvyčajné. Signatári sa v ňom prostredníctvom Starého zákona hlásia k spoločným koreňom so židovstvom, ale najmä k tomu, že „akt pokory, prosba o odpustenie toho, kto je slabší, je jeden z pilierov, na ktorých stojí morálny kódex židovsko-kresťanskej civilizácie a zároveň jeden z pilierov, na ktorom stojí demokratická spoločnosť.“ Myslím, že práve schopnosť pochopiť a ospravedlniť sa aj za to, za čo nenesiem priamu zodpovednosť, patrí k tomuto tónu sekulárno-sakrálneho ekumenizmu.

A po tretie, a to bolo v tom čase možno vôbec najdôležitejšie, je Vyhlásenie prvým vykročením slovenských kresťanov od náboženského horizontu k základným požiadavkám v oblasti ľudských práv. V texte sa prihlasujú k „rovnosti všetkých bez ohľadu rasy, k tolerancii, slobode vyznania, demokracii, zákonosti, láske medzi ľuďmi“.

Bez minulosti niet budúcnosti. Zabúdať na minulé krivdy znamená len ochotu pripravovať a lebo pripravovať sa na krivdy budúce. Preto sa treba k minulosti vracieť, aj keď je to minulosť rozporuplná, nejednoznačná, zložitá. Nepokladám však za možné dodatočne históriu uhládzať. Bolo by podľa mňa ilúziou domnievať sa, že dodatočne možno históriu zmeniť, konflikty zmieriť či urovnať, dosiahnuť kompromis vo veciach, v ktorých v danej podobe nebol kompromis možný. Myslím si skôr, že dejiny treba vedieť uchopiť a pochopiť v ich rozporuplnosti, konfliktnosti a dramatickos-

ti. Skúmanie dejín môže skôr pomôcť pochopiť, prečo konflikty vznikli, ako prerástli do konfrontácie a aké mala táto konfrontácia následky. V našom prípade môžu dejiny Slovenska dvadsiateho storočia pomôcť napríklad pochopiť, prečo sa tí, čo chceli voliť pred väčším zlom menšie, stávali neraz vykonávateľmi väčšieho zla. Okrem toho si myslím, že dejiny treba vnímať v ich zložitosti, že sa jej netreba vyhýbať, ani ju zastierať, tak ako netreba zastierať odlišné, opačné či nezmieriteľné stanoviská k neuralgickým bodom dejín. Myslím si však, že je dôležité, aby pohľad historika nebol alibistický, aby pochopenie zla, krutosti a násilia nezávázalo k jeho ospravedľovaniu či velebeniu. Zlo, krutosť, násilie treba pomenovať ako zlo, krutosť a násilie bez ohľadu na to, či sa skrývalo pod národný, triedny alebo stranický kolektivismus. Najväčší problém slovenského dejepisectva dvadsiateho storočia vidím v tom, že tí, čo vidia veľmi jasne zločiny jedného režimu či štátu, sú ochotní a pripravení odpúšťať či tolerovať zločiny druhému režimu a štátu. Neverím v neutrálne dejepisectvo. Historik vidí dejiny napokon vždy na pozadí vlastných a dobových skúseností, hodnôt a kritérií. A aj keď ich nemá merať vlastnými skúsenosťami, vždy ich chtiac-nechtiac vnáša do svojho pohľadu.

Myslím, že osud židov, a nielen slovenských, si treba pripamätávať - nielen preto, aby sme nezabúdali, ale možno najmä pre varovný signál smerom do súčasnosti a budúcnosti. Na diskusiách o holokauste mi v poslednom čase prekáža najmä ich izolovanie od dnešných foriem násilia, krutosti a brutality. Akoby jedno, hocijako brutálne násilie zabraňovalo vidieť a jasne sa vyjadriť k ostatným násiliam. Dnešný holokaust - to je Kambodža, Bosna, Kosovo... Viem, že na vyvražďovaní židov za druhej svetovej vojny najviac zaráža rozsah, technický ráz a zbyrokratizovanie násilia. Mňa však najviac desí to, ako monotónne a bez účinného sankcionovania sa krutosť, násilie a brutalita v dejinách opakujú, a to aj v časoch vykultivovanej postmodernity. Za jediný účinný spôsob pritom pokladám použitie inštitucionálnej sily, likvidujúcej násilie v zárodkoch a nie až vtedy, keď prepukne obrovský, nevládnuteľný požiar. Môžem len zopakovať: tolerancia voči intolrancii nie je silou, ale slabosťou demokracie. Aby som nebol len všeobecný a akademický, z tohto hľadiska rozumiem veľmi dobre dnešnej mocenskej funkcii USA a NATO a neohľadím nad ňou intelektuálne nosom.

Milan Zemko

HISTORIK

① Dvanásť rokov od Vyhlásenia k deportáciám židov zo Slovenska a päťdesiattri rokov od skončenia vojny a tým aj židovského holokaustu považujem dnes za najrelevantnejší v tomto dokumente hŕstky slovenských vzdelancov apel na nezabúdanie, pretože k tomu máme - podobne ako iné národy nášho kontinentu - značný sklon, najmä ak ide o veci bolestivé, ťažko doliehajúce na naše vedomie a svedomie. Dnes nám však nemôže ísť výlučne o pamiatku na vyše sedemdesiattisíc umučených slovenských židov pred vyše polstoročím ani o schopnosť či ochotu vnímať najrôznejšie formy a stupne súčasného antisemitizmu a účinne sa proti nim postaviť. Antisemitizmus je len jednou, aj keď dlho „kultivovanou“ a veľmi agresívnou formou rasizmu a ten práve v dnešných časoch dopadá na oveľa širší okruh ľudí vo svete tzv. bielej rasy. V súčasnej doslova civilizačnej kríze môžu byť práve rasizmus a xenofóbia tou najlepšou pôdou pre „nachádzanie“ tých „pravých vinníkov“ všetkých našich problémov a ťažkostí. V tomto zmysle vnímam Vyhlásenie spred dvanástich rokov ako univerzálny apel na naše svedomie, na našu ľudskosť zoči-voči všetkým druhom rasovej zaujatosti a nenávisti.

② Iste nejestvuje kolektívna vina a všetky pokusy o jej zavedenie treba odmietnuť, no jestvuje niečo ako kolektívna historická a mravná zodpovednosť, ktorá sa obracia práve tak do minulosti, ako aj do budúcnosti. K nej zrejme nemožno nikoho nútiť, o to väčší rešpekt si však zaslúžia tí, ktorí sa v ťažkých časoch vedú k tejto zodpovednosti verejne prihlásiť bez ohľadu na osobné riziká spojené s takýmto slobodným rozhodnutím.

③ Vždy je nádej, že otvorená slobodná diskusia prispeje k tomu, aby sa všeobecne rešpektovali nepochybné fakty. To sa týka aj existencie a fungovania vojnovy Slovenskej republiky, ako aj všetkých diskutujúcich o tomto historickom štátnom útvaru, ktorý z hľadiska demokratickej perspektívy Slovenska zostáva výstrahou, na ktorú nemožno zabudnúť. •

Svoj rozsiahly príspevok nám dodal aj hudobný skladateľ a signatár Vyhlásenia Roman Berger. Keďže autor nevidel možnosť skrátiť svoj príspevok a my sme sa neodvážili zasiahnuť do jeho práce, rozhodli sme sa ju neuvěřiteľne. Pánovi Bergerovi sa ešte raz ospravedľujeme a dúfame, že nám zachová svoju priazeň.